

Motion till riksdagen

1988/89:Jo718

av Lars Ernestam m.fl. (fp)

Odlingslandskapet

Vårt svenska odlingslandskap har i århundraden gett oss försörjning, trygg förankring och en miljö full av liv och skönhet. Det har hela tiden förändrats men aldrig så snabbt och långtgående som under de senaste 50–100 åren. Det gamla odlingslandskapet, som präglade stora delar av vårt land, som utgjort ett huvudinslag i vår natur och kultur, har till stor del försvunnit under denna tid. Detta landskap karaktäriserades av ängar och hagar, små, oregelbundna åkrar med gårdsgårdar och åkerholmar, samt ett rikt växt- och djurliv. Det övergick via mjuka bryn i den omgivande skogen. Floran var många gånger enastående rik, inte minst i lövängarna med sin slösande blomsterprakt.

Det äldre odlingslandskapet har nu på de flesta håll övergått i ett storskaligt, monotont åkerlandskap eller i tät, steril granskog. I båda fallen innebär förändringen en stark utarmning från naturvårdssynpunkt. De små rester av detta landskap vi idag har kvar representerar stora värden för naturvården.

Hagar och andra typer av naturliga betesmarker har under det senaste seklet minskat i areal från ca 2 milj. ha till drygt 50 000 ha. Den naturliga ängen, som tillsammans med åkern bildade inägomarken, har praktiskt taget helt försvunnit. Till att börja med skedde minskningen av hage och äng främst genom överföring till åker, senare genom beskogning.

Åkerarealen uppgick som mest till knappt 4 milj. ha på 1920-talet för att nu vara nere i knappt 3 milj. ha. Minskningen beror i första hand på nedläggning och överföring till skog. Det är främst marginell åkermark, som kan ha betydande naturvärden, som har lagts ned. Stora negativa naturvårdskonsekvenser har också förändringarna på merparten av den återstående åkerarealen haft, t.ex. sammanläggning till stora enheter och borttagande av åkerholmar och andra s.k. odlingshinder.

Det äldre odlingslandskapet är av stort värde från en rad olika naturvårdssynpunkter. Den omväxlande och lummiga naturen har stor betydelse för landskapsbild och rörligt friluftsliv. Det ger variation av stort ekologiskt värde i dagens monotona jordbruks- och skogsbrukslandskap och uppvisar en rad intressanta naturtyper. Det ger livsrum för ett stort antal växter och djur av vilka många är bundna till detta landskap. Det har betydelse för vetenskaplig forskning, bl.a. kring äldre tiders ekologiskt väl anpassade jordbruksmetoder. Det kulturhistoriska värdet av det landskap, i vilket våra förfäder levde och verkade är också betydande.

Utän tvekan finns det hos flertalet svenskar en djup känsla för ekhagen, hasselängen, strandheden, slåttermynen, den lilla åkertegen och alla andra

inslag i det äldre odlingslandskapet som nu håller på att försvinna. Den harmoniska ursvenska bilden av björkhagar och faluröda bondgårdar är en väsentlig del av vårt kulturarv.

De värden som det äldre odlingslandskapet representerar är borta eller hotade över hela vårt land. Det gäller inte minst de många växt- och djurarter som är bundna till detta landskap. Exempelvis är ca 300 av dess högre växter i dag utrotade eller hotade. Detsamma gäller ett stort antal djurarter. Bland de mer välkända som drabbats av odlingslandskapets förändringar kan nämnas vit stork och mellanspett (försvunna) samt lövgroda och hasselmus (hotade).

Det äldre odlingslandskapets försvinnande har gått mycket snabbt under de senaste decennierna. Det har blivit en oundviklig följd av den rationalisering som utgjort en hörnsten i jordbrukspolitiken. Processen fortsatte även under de år på 1970- och i början av 1980-talet då takten i nedläggningen av åkermark var låg. Ofta har omvandling till skog (i praktiken främst gran) uppmuntrats genom statsbidrag. Under 1980-talet har exempelvis stora naturvärden gått förlorade p.g.a. statsbidrag till överföring av igenväxande hagmark till granskog (s.k. 5:3-bidrag). Viss granplantering på åkermark har också inletts inom det s.k. Omställning 90-programmet.

Dessa inslag i skogs- och jordbrukspolitiken har på ett anmärkningsvärt sätt negligerat naturvårdsintressena. Folkpartiet vill avskaffa 5:3-bidraget och har föreslagit en satsning på lövskogsplantering i slättbygd i stället för barrskogsplantering i skogs- och mellanbygd som i hög grad kommer att bli följden av Omställning 90.

Det är ett starkt naturvårdsintresse att slå vakt om merparten av det som finns kvar av det äldre odlingslandskapet. På de flesta håll återstår så små arealer att en ytterligare minskning skulle få svåra konsekvenser för landskapsbild, växt- och djurliv m m. Målet för naturvärden i detta landskap är att bevara representativa exempel på dess olika naturtyper i landets olika delar i en sådan omfattning att dess växt- och djurarter kan överleva. För att uppnå detta mål – som folkpartiet helt ansluter sig till – måste flertalet områden med välbevarat äldre odlingslandskap (t.ex. ogödslade betesmarker) bevaras. Därutöver måste vissa områden säkerställas som är mindre väl bevarade men fortfarande kan restaureras. För att slå vakt om odlingslandskap krävs inte bara skydd mot ingrepp och förändringar utan också aktiv skötsel, helst fortsatt traditionell hävd.

Folkpartiet anser att det nu är dags att sätta stopp för den hittillsvarande utvecklingen och vidta kraftfulla åtgärder för att rädda resterna av vårt traditionella odlingslandskap. Sker inte detta omedelbart blir följderna för naturvärden helt oacceptabla. Det krävs nu målmedvetna insatser på en rad områden både inom jordbruks- och naturvårdssektorn. Det övergripande syftet måste vara att göra det ekonomiskt lönsamt för den enskilde lantbrukaren att bevara och vårda områden med rester av äldre odlingslandskap som har värde från naturvårdssynpunkt.

Folkpartiets ställningstagande i denna fråga innebär inte att vi vill vrida klockan tillbaka och återskapa ett tidigare landskap. Detta är inte något att sträva efter och är dessutom inte möjligt. Kulturlandskapet har alltid förändrats i takt med att samhället förändrats och måste få göra så också i

framtiden. Vad det i stället gäller är att bevara små rester av äldre tiders landskap och i övrigt styra förändringen så att den inte får oacceptabla natur- och miljökonsekvenser.

Mot. 1988/89
Jo718

Enligt folkpartiets uppfattning är det viktigt att jordbruket i skogs- och mellanbygder inte ytterligare minskar, eftersom jordbruket i dessa områden är en viktig bas för kombinationssysselsättning. Det är också främst i dessa bygder som rester av det äldre odlingslandskapet finns kvar.

För att bl.a. säkerställa ett framtida jordbruk i skogs- och mellanbygder föreslår folkpartiet i en partimotion om jordbrukspolitiken att huvuddelen av stödet till jordbruket i landet läggs om till en generell arealersättning.

Tanken bakom detta förslag är att i särskild ordning ersätta jordbruket för de nyttigheter det tillför samhället utöver att producera livsmedel. Det gäller inte minst värden av det öppna landskapet.

Vi vet att statens och kommunernas samlade kostnader för att hålla parker och grönytor i våra tätorter uppgår till ca 2 miljarder kr. per år. Lars Drake vid Lantbruksuniversitetet har i en enkätundersökning visat att en majoritet av svenska folket tycker att det är rimligt att lantbrukarna betalas med 1 000 kr. per hektar och år för sin landskapsvårdande insats. Inkluderar vi de hagar och naturliga betesmarker som vi vill rädda kostar en arealersättning samhället då ca 3 miljarder kr./år.

Det finns betydande fördelar med en arealersättning. När den införs kan produktionsersättningen för vegetabilier och mjölk/nötkött sänkas. För övriga animalier åstadkoms en sänkning genom att produktionen till sin huvuddel är baserad på spannmål som blir billigare genom arealersättning. Genom ett lägre spannmålspris minskar intensiteten i jordbruket. Det blir inte lika lönsamt med höga givor av handelsgödsel och därmed minskar belastningen på miljön genom läckage. Alternativodlarna får bättre möjligheter att hävda sig liksom odlingen av energi- och fibergrödor.

En arealersättning gynnar produktionsgrenarna vegetabilier och mjölk/kött som kompletterar varandra och som kan bedrivas över hela landet. De är särskilt lämpade för familje- och kombinationsföretag. En övergång från intensiv spannmålsbaserad djurproduktion (djurfabriker) till mer extensiv betesbaserad kan förväntas.

Det finns möjlighet att differentiera en generell arealersättning geografiskt och efter markslag så att regional-, miljö- och beredskapspolitiska mål gynnas. I detta sammanhang bör särskilt betonas att man med en arealersättning kan bevara olika marker av stort naturvårdsvärde.

Efter bl.a. en folkpartimotion har lantmäteriverket nu i en utredning föreslagit att fastighetsbildningslagen ändras så att s.k. bostadsjordbruk omfattande 3–4 ha mark kan bildas på landsbygden. Detta förslag bör genomföras eftersom det kommer att stärka naturvärden och göra det möjligt för familjer med intresse för alternativodling och betesbaserad animalieproduktion att bosätta sig på landsbygden.

Det måste bli omedelbart stopp för statsbidrag som skadar påtagliga naturvårdsintressen. Det gäller inte bara bidrag till åtgärder som direkt skadar äldre odlingslandskap utan i princip också till barrskogsplantering av övrig jordbruksmark i skogs- och mellanbygder. Här har en omfattande landskapsomvandling redan ägt rum genom överföring till skog. Om vi inte

nu sätter stopp för ytterligare barrskogsplantering riskerar dessa bygder att över stora områden helt ändra karaktär och kraftigt utarmas, bl. a. i fråga om växt- och djurliv.

För att minska jordbrukets överskottsproduktion bör istället en ökad lövskogsplantering i slättbygder ske.

Intill dess folkpartiets förslag om arealersättning fått en från naturvårds- synpunkt tillfredsställande lösning bör det nuvarande systemet med statsbidrag till fortsatt hävd av värdefulla odlingslandskap (NOLA-bidrag) utökas. Detta nyligen införda system, som bygger på frivilliga överenskommelser med markägare, har haft en lovande start men skulle behöva omfatta avsevärt större arealer än för närvarande. Bidragen måste också bli så stora att de verkligen stimulerar till fortsatt hävd. Folkpartiet ser utökade NOLA-bidrag som en grundpelare i arbetet med att bevara det äldre odlingslandskapet. Lantbruksstyrelsen som fördelar en del av dessa medel bör ge bidrag efter samma kriterier som naturvårdsverket.

Även om naturvårdsarbetet i odlingslandskapet i huvudsak måste bygga på frivilliga överenskommelser med markägare och brukare, kan det uppstå behov att avsätta vissa särskilt värdefulla och känsliga områden som naturreservat eller naturvårdsområde.

Resurserna för att avsätta och vårda sådana områden är idag helt otillräckliga och måste utökas avsevärt. Regeringen har under lång tid försummat denna del av miljöpolitiken och föreslagit helt otillräckliga summor för mark för naturvård. Folkpartiet föreslog senast våren 1988 en mycket kraftig höjning av anslaget. Vi noterar därför med tillfredsställelse den resursförstärkning som nu föreslås i budgeten.

Anslaget för vård av naturreservat och naturvårdsområden är däremot helt otillräckligt och måste förstärkas. Även om dessa pengar också skall räcka för en rad andra angelägna naturvårdsändamål, skulle en höjning avsevärt öka möjligheterna att bevara naturvårdspärlorna i vårt odlingslandskap.

Det måste betonas att även i de fall naturvårdslagens skyddsbestämmelser utnyttjas för att bevara odlingslandskap, måste strävan vara att markägaren behåller marken i sin ägo och svarar för skötseln. För detta skall givetvis skälig ersättning utgå.

En nyckelroll i arbetet med att bevara äldre odlingslandskap intas av länsstyrelsernas naturvårdsenheter. Dessa är för närvarande hopplöst underbemannade. En förutsättning för att den av folkpartiet krävda ambitionshöjningen skall kunna bli verklighet är därför att enheterna får mer personal för detta arbete. Vi föreslår att länsstyrelserna skall få ytterligare resurser för sitt arbete med allmän naturvård. Det synes angeläget att länsstyrelserna samarbetar med lokala LRF- och naturskyddsföreningar för att inventera och kvalitetsbestämma återstående delar av det gamla odlingslandskapet. I vissa kommuner har inventeringar av ängs- och hagmarker kommit i gång genom ett samarbete mellan den berörda kommunen, länsstyrelsen och naturvårdsverket. Sådana inventeringar bör genomföras över hela landet.

Naturvårdslagen är i viktiga avseenden föråldrad och folkpartiet har i flera år krävt en ny lag som är bättre anpassad till dagens behov. Det är viktigt att denna lag i större utsträckning än den nuvarande blir ett effektivt instrument för att bevara det äldre odlingslandskapet. Det gäller särskilt att få en lag som

underlättar frivilliga överenskommelser och stimulerar det enskilda engagemanget i arbetet med att bevara detta landskap.

Beredskapsarbeten har länge spelat en viktig roll för att restaurera och vårda äldre odlingslandskap. Under de senaste åren har anslagen för naturvårdande beredskapsarbeten minskat drastiskt. Detta har i hög grad hämmat arbetet med att bevara odlingslandskap. Folkpartiet anser att sådana beredskapsarbeten, som är väl lämpade för äldre, lokalt bunden arbetskraft, åter bör komma till stånd i ökad utsträckning. Så kan ske genom omprioriteringar inom arbetsmarknadsverkets ramar.

Det är också angeläget att rådgivningsverksamheten i ökad utsträckning inriktas på åtgärder för skydd av kulturlandskapet.

Mot. 1988/89
Jo718

Hemställan

Med hänvisning till vad ovan anförts hemställer vi

1. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts angående riktlinjer för skydd av kulturlandskapet,

2. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om NOLA-bidraget,

[att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om fastighetsbildningslagen och bostadsjordbruk.¹]

[att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om beredskapsarbeten för vård av äldre odlingslandskap.²]

Stockholm den 17 januari 1989

Lars Ernestam (fp)

Bengt Rosén (fp)

Håkan Holmberg (fp)

Anders Castberger (fp)

¹ 1988/89:Bo401

² 1988/89:A205